

Aleksandra Zorić

KVAJN O ANALITIČNOSTI I LOGIČKIM ISTINAMA

APSTRAKT: U radu nastojimo da rekonstruišemo Kvajnovе argumente usmerene protiv pojma analitičnosti i konvencionalističkog shvatanja logičkih istina. Na početku ćemo razmotriti neke od osnovnih ideja koje je Karnap, glavna meta Kvajnovih prigovora, zastupao u ovom kontekstu. Ovo će nam omogućiti da jasnije uočimo pozadinu Kvajnovih radova, kako onih ranijih u kojima je Karnap podvrgnut eksplicitnoj kritici, tako i onih kasnijih u kojima se Kvajn, naizgled, bavi problemima koji nisu neposredno u vezi sa prethodnim. Samo naizgled jer, kao što ćemo videti, postoji značajna sistematska dimenzija Kvajnovе pozicije čije previđanje često dovodi do nerazumevanja nekih od njenih ključnih mesta. Videćemo da su za odbacivanje pojma analitičnosti ključni Kvajnov holizam kao i teza o neodređenosti prevođenja. Napuštanje ideje da su iskazi osnovni nosioci značenja kao i da se o značenjima može govoriti nezavisno od celokupne teorije, zajedno sa Kvajnovim bihejviorizmom, tako baca novo svetlo na probleme kojima se Kvajn sistematski bavio tokom čitave svoje karijere.

KLJUČNE REČI: analitičnost, logička istina, definicija, verifikacija, redukcionizam, holizam, bihejviorizam, neodređenost.

Može se reći da Kvajnova filozofija pretenduje na to da pruži sistematski odgovor na glavna filozofska pitanja kao što su pitanje odnosa teorije i svedočanstva, problem analitičnosti, pitanje značenja, sinonimnosti, konvencionalnosti, ontoloških obaveza... Ova sistematičnost se ogleda u međusobnoj povezanosti različitih segmenata njegove pozicije unutar jedne koherentne celine. Teškoće prilikom interpretacije njegovih filozofskih gledišta mogu nastati ukoliko se ova sistematičnost izgubi iz vida, jer se može desiti da neke od Kvajnovih argumenata razumemo kao proizvoljne ili neutemeljene. Ako, pak, Kvajnovu filozofiju razumemo kao jedinstvenu celinu, videćemo da se njegovi argumenti uglavnom uzajamno podržavaju, kao i da se njegova pozicija odlikuje mnogo većim stepenom konstruktivnosti nego što se to obično smatra.¹

1 O sistematskom karakteru Kvajnovе filozofije vidi: Gibson Jr, R. F., *The Philosophy of W. V. Quine: An Expository Essay*, University of South Florida Press, Tampa, Florida, 1982., p. 17, kao i kasniju studiju istog autora: *Enlightened Empiricism: An*

Naš cilj u ovom radu biće da prikazemo Kvajnovu “Dve dogme empirizma” (1951) (u nastavku: *DD*) polazeći od ranijeg Kvajnovog članka “Istina po konvenciji” (1936) (u nastavku: *IK*) i nešto kasnijeg, ali po sadržaju srodnog, “Karnap i logička istina” (1960) (u nastavku: *KLI*), i ukažemo na sistemski karakter Kvajnovu misli, odnosno činjenicu da mnoga njegova tvrđenja dobijaju pravi smisao tek kada se sagledaju šire, u sklopu njegove celokupne filozofije. Ovo se prevažodno tiče povezanosti Kvajnovog odbacivanja analitičnosti i odbacivanja tradicionalno shvaćenog pojma značenja. Ovaj element se često gubi iz vida, naročito zbog toga što je teza o neodređenosti prevodenja formulisana nakon *DD*. Ipak, ona nije posledica odbacivanja analitičnosti. Čini se da je Kvajn odbacio analitičnost imajući na umu širi problem značenja. U tu svrhu biće potreban i kratak osvrt na neke od Karnapovih osnovnih ideja, budući da su *DD* i *IK* najvećim delom reakcija na Karnapove spise. Upućivanje na Karnapa bi trebalo da rasvetli pozadinu Kvajnovih radova, dok bi ukazivanje na kasnije formulisane tezu o neodređenosti prevoda trebalo da pokaže sistemski karakter Kvajnovu filozofije.

Iako se pitanje hronološkog izlaganja retko postavlja kada je reč o filozofskim sistemima, ono ipak ima izvesne didaktičke prednosti. Ukoliko sledimo Kvajnovu argumente na način na koji ih je on sukcesivno formulisao, bićemo u prilici da bolje razumemo moguće promene do kojih je dolazilo unutar njegovog stanovišta. Još je važnije to što na ovaj način možemo jasnije uočiti širi kontekst u kom Kvajn stupa na filozofsku scenu, kao i probleme na koje pokušava da odgovori. Rešenja koja Kvajn nudi postaće integralni deo njegove kasnije pozicije i pružiće motivaciju za brojne argumente koji će im slediti.

1. Karnapov uticaj

Pošto je 1932. godine na Harvardu odbranio svoju doktorsku disertaciju, akademsku 1932/33. Kvajn provodi u Evropi kao stipendista Šeldon fondacije. Izvesno vreme boravi u Beču gde je imao priliku da prisustvuje nekim od sastanaka Bečkog kruga. Kvajn, takođe, posećuje i Prag gde upoznaje Rudolfa Karnapa (Rudolf Carnap, 1891-1970) sa kojim vodi brojne razgovore o raznim filozofskim temama. Te iste, akademske 1932/33. godine u Beču gostuje i Ejer (Alfred Jules Ayer, 1910-1989), koji je sa Kvajnom proveo zajedničkih pet nedelja pre nego što se vratio u Englesku početkom letnjeg semestra. Tri godine kasnije (1936.) Ejer objavljuje svoju poznatu studiju *Language, Truth and Logic*, koja je u Engleskoj predstavljala i predstavlja epitom logičkog pozitivizma. U to vreme Karnap, profesor Bečkog univerziteta, privodi kraju svoju knjigu *Logische Syntax der Sprache*, objavljenu 1934. godine. Novembra iste godine, Kvajn na Harvardu u veoma pohvalnom tonu

Examination of W. V. Quine's Theory of Knowledge, University of South Florida Press, Tampa, Florida, 1988., p. 15.

drži tri predavanja o Karnapovoj tek objavljenoj knjizi. Prvo od ovih predavanja će tokom naredne dve godine prerasti u tekst *IK*² u kojem su iznete izvesne rezerve u pogledu nekih Karnapovih ideja.³ Ovaj tekst predstavlja začetak Kvajnovog argumenta usmerenog protiv Karnapove verzije empirizma, kao i kasnije izgradnje Kvajnove verzije empirizma. U nastavku ćemo ukratko opisati Karnapovo filozofsko stanovište zajedno sa kratkom istorijom problema sa kojima se ono suočava. Time ćemo stvoriti izvestan kontrapunkt u svetlu kojeg ćemo videti u čemu tačno počiva *novum* Kvajnovog empirizma.

Da bismo bolje razumeli odnos između Karnapa i Kvajna, možemo započeti time što ćemo dati skicu tema oko kojih se nisu složili. U tu svrhu možemo razdvojiti dve ključne komponente dotadašnjeg empirističkog shvatanja znanja. Prva komponenta je logika. Kako su to Frege i Rasel pokazali, univerzalnost logike, njena kanonizacija valjanog zaključivanja, pruža nam zajednički konceptualni okvir na osnovu kog možemo formulisati naša tvrđenja o svetlu. Svako od ovih tvrđenja poseduje jednoznačnu istinosnu vrednost, ono je istinito ili lažno. Logički principi su tautološki i, dok se možemo razlikovati u pogledu različitih vrsta predikata koje uvršćujemo u naš jezik, ovaj "logički" nivo logike, predstavlja ono što nam je svima zajedničko, u onoj meri u kojoj zahtevamo da naše dedukcije budu valjane.

Drugu komponentu predstavlja iskustvo. Sve znanje započinje sa iskustvom, a ono što nam je putem iskustva neposredno dato sačinjava objektivnu dimenziju našeg saznanja. Ova objektivnost delom uključuje intersubjektivni moment: iskustvo nam se nameće, mi ne možemo konstruisati ono što nam je neposredno dato. Tako, ukoliko ispred sebe vidim crvenu mrlju, pretpostavljam da će, u odgovarajućim okolnostima, isti čulni utisak imati i svako drugi.⁴

Međutim, naučni jezik nije jezik ovih neposrednih datosti. Jezik fizike, primera radi, govori o fizičkim telima mikro i makro nivoa, njihovim trajektorijama i međusobnim odnosima. Mi ove objekte ne opažamo. Ono što, po pretpostavci, opažamo jesu njihovi fragmenti u vidu čulnih utisaka koji su nam neposredno dati. Kako onda povratiti objektivnost fizici koja bi trebalo da predstavlja nauku *par excellence*? Čini se da se odgovor nameće.

- 2 Quine, "Truth By Convention", in: *Philosophical Essays for A. N. Whitehead*, O. H. Lee (editor), New York: Longmans, pp. 90 - 124, 1936. Prevod na srpski jezik: "Istina po konvenciji", u: *Ontološka relativnost i drugi filozofski ogledi*, Lazović, Ž. (ur.), Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci- Novi Sad, 2007, str. 103-137.
- 3 Tekst ovih predavanja objavljen je u knjizi: *Dear Carnap, Dear Van: The Quine-Carnap Correspondence and Related Work*, Creath, R. (ed.), Berkeley, CA, University of California Press, 1990.
- 4 Ovde, razume se, isključujemo patološke slučajeve daltonizma, halucinacija itd., pretpostavljamo da okolnosti o kojima govorimo poseduju izvesnu vrstu "normalnosti".

Ukoliko je logika univerzalna a jezik koji sadrži termine koji referiraju na neposredne datosti takav da ne mogu postojati suštinska neslaganja oko onoga što njime tvrdimo, onda bi logička rekonstrukcija jezika fizike koja bi za posledicu imala da svako činjeničko tvrđenje može, bar načelno, biti izraženo na ovom primitivnom jeziku čulnih datosti, bila više nego dovoljna da jeziku nauke povrati poljuljanu izvesnost. Zadatak filozofije time postaje analiza i opis pravila kojima se rukovodi ova i njoj slične linvističke kontrukcije, kao i razjašnjenje odnosa između jezika i iskustva koji se u ovom kontekstu javlja.

U svom čuvenom i prvom velikom delu *Die Logische Aufbau der Welt* iz 1928. godine Karnap sebi postavlja upravo ovaj zadatak eksplicitne reformulacije našeg saznanja zasnovanog isključivo na čulnom iskustvu, služeći se pritom sredstvima logike, na prvom mestu formalnim jezicima u kojima je formulisana. Tako, na samom početku ove knjige, on kaže: “Cilj ovog istraživanja jeste formulisanje epistemološko-logičkog sistema objekata ili ‘konstrukcijskog sistema’”.⁵ Karnap shvata objekte “u najširem mogućem smislu, naime, kao sve ono o čemu se nešto može tvrditi.”⁶ Imajući u vidu Karnapov pojam objekta, možemo se pitati šta on tačno podrazumeva pod “konstrukcijom” iz ovih čulnih datosti i kakav je epistemološki značaj ove konstrukcije?

”Redukovati a na b,c ili konstruisati a iz b,c znači formulisati opšte pravilo koje određuje na koji način se svako pojedinačno tvrđenje koje sadrži a može transformisati u tvrđenje koje sadrži b,c . Ovo pravilo prevođenja nazivamo pravilom konstrukcije ili konstrukcionom definicijom (budući da poseduje formu definicije).“⁷

Služeći se ovim ovom idejom konstrukcije u kontekstu naučnog jezika “u principu je moguće redukovati sve pojmove na neposredne datosti”.⁸ Ispitajmo ovu ideju nešto detaljnije. Na prvom mestu, Karnap formuliše osnovu svog sistema konstrukcije: osnovne elemente kao i osnovne relacije sistema. Osnovni elementi sistema su “moja iskustva”, “entiteti koji isprva nemaju imena niti svojstava i koji se mogu nazvati elementima relacija tek nakon što je izvesna konstrukcija sprovedena u delo”.⁹ Iz ove “auto-psihološke” osnove, konstruišu se ostali objekti, kakvi su “svojstva” i “konstituenti”, primera radi. Osnovni elementi predstavljaju elemente osnovnih relacija na osnovu kojih se formulišu ostale relacije. Karnap kao osnovnu relaciju ističe “prepoznavanje sličnosti”. Iskustva x i y su u ovoj relaciji

5 Carnap R., *The Logical Structure of the World*, George R.A. (trans.), Open Court Publishing, Chicago and La Salle, Illinois, 2003., p. 5.

6 *Ibid.*, p. 5.

7 *Ibid.*, p. 6.

8 *Ibid.*, p. 6.

9 *Ibid.*, p. 13.

ako i samo ako se x i y prepoznaju kao delimično slična iskustva kada se y poredi sa slikom iskustva x koju imamo u pamćenju.¹⁰

Sistem se tako gradi korak po korak, sve dok svi pojmovi nauke ne budu definisani pomoću osnovnih elemenata i osnovnih relacija. Drugim rečima, naučni pojmovi se redukuju na pojmove neposrednog čulnog iskustva posmatrača, pa tako svi iskazi koji sadrže neki naučni pojam mogu biti transformisani u iskaze koji se tiču isključivo neposrednog iskustva.¹¹

Treba istaći da Karnap ne opisuje proces kojim mi zaista dolazimo do koncepcije spoljašnjeg sveta. Ono što on ovde čini jeste proces “racionalne rekonstrukcije” spoljašnjeg sveta u kom se stari i poznati pojmovi sistematski zamenjuju novim pojmovima koji su u odnosu na prethodne superiorni kako u pogledu jasnoće tako i u pogledu preciznosti. Zaključak koji mu ovakva rekonstrukcija dopušta da izvede jeste da se spoljašnji svet može konstruisati iz neposredno datog.¹² Karnapov konstrukcijski sistem takođe nije sistem izgradnje jedne posebne nauke. Naprotiv, Karnapova namera jeste da konstruiše sistem pojmova koji bi bio u izvesnom smislu sveobuhvatan i koji bi uključivao pojmove svih nauka. Koncepcija koja leži u osnovi ovog projekta jeste ideja *jedinstva nauke*. Ono što bi ova konstrukcija činila jeste, na prvom mestu, osvetljavanje međusobnih veza između pojmova, kako unutar jedne nauke tako i na trans-naučnom nivou.

”Osnovna teza teorije konstrukcije, koju ćemo pokušati da dokažemo u nastavku ovog izlaganja, jeste da, u suštini, postoji samo jedan domen objekata i da se svako naučno tvrđenje odnosi na ovaj domen.”¹³

Osim što je za cilj sebi postavio formulaciju konstrukcijskog sistema koji je u dovoljnoj meri obuhvatan da može da uključi sve značajne naučne pojmove, Karnap takođe insistira da čak i uprkos ovoj obuhvatnosti, on nije adekvatan za formulaciju metafizičkih pojmova. Unutar ovakvog konceptualnog sistema, sva naučna tvrđenja predstavljaju smisljena tvrđenja što se ne može reći i za stavove metafizike.

Tako bi, u Karnapovoj (re)konstrukciji, svi nedefinisani nelogički izrazi bili neposredno povezani sa iskustvom a sve istinite rečenice koje se ne odnose neposredno na iskustvo bile takve da su a) logički reducibilne na one koje se na iskustvo neposredno odnose ili b) analitičke¹⁴. Ovo predstavlja ideju redukcionizma

10 *Ibid.*, p. 170.

11 *Ibid.*, p. 6.

12 *Ibid.*, p. 5.

13 *Ibid.*, p. 29.

14 Izvore pojmova “analitičko” i “sintetičko” vezujemo, pre svega, za Kanta. Ključno pitanje koje je Kant sebi postavio bilo je da li su matematičke istine analitičke tj. da li je u njima pojam predikata sadržan u pojmu subjekta? Naime, u svim sudovima u kojima se zamišlja odnos jednog subjekta prema predikatu, ovaj odnos moguć je na dva načina. “Ili predikat B pripada subjektu A kao nešto što se u ovome pojmu (na

“u malom”, svako smisljeno tvrđenje se može redukovati na tvrđenje izraženo na jeziku koji se ili tiče neposrednog iskustva ili spada u domen logičkih istina. Otuda i odrednica koju je i sam Karnap usvojio: *logički empirizam*.

Ukoliko se svaki naučni iskaz, bar načelno, može prevesti u iskaz o osnovnim relacijama i elementima, onda se svaki takav iskaz može proveriti u sučeljavanju sa neposrednim iskustvom. Šta više, prema logičkim empiristima iz ovoga sledi, da značenje iskaza nije ništa drugo do metod njegove empirijske provere. Ovo predstavlja suštinu *verifikacionističke teorije značenja*, teze koje čini osnovu filozofskog korpusa koji je Karnap delio sa ostatkom Bečkog kruga.

Redukcionizam je u bliskoj vezi sa podelom iskaza na analitičke i sintetičke, budući da se pojam analitičnosti može prirodno objasniti ukoliko prihvatimo redukcionizam i verifikacionističku teoriju značenja. Osnovni problem za svakog doslednog empiristu, kakav je bio i Karnap, jeste pitanje kako objasniti smislenost i izvesnost logičkih i matematičkih iskaza. Često se tvrdi da su logičke i matematičke istine, za razliku od njihovih empirijskih srodnika, potpuno izvesne kao i da ne podležu reviziji. Garant ovog poslednjeg predstavlja činjenica da su ovi iskazi nužno istiniti. Takođe, dok se empirijski iskaz može saznati samo *a posteriori*, logičke i matematičke istine su *apriorne*. Međutim, logički pozitivisti ih ne odbacuju kao besmislene. Naprotiv, logika i matematika se često navode kao paradigmatični primeri saznanja.

Zahtev koji se nameće je jasan. Neophodno je pomiriti, sa jedne strane, verifikacionističku teoriju značenja i, sa druge, tvrđenje da su matematički i logički iskazi smisljeni iako su lišeni empirijskog sadržaja. Rešenje logičkih pozitivista počiva na distinkciji između analitičkih i sintetičkih iskaza. Prema njihovom mišljenju svi smisljeni iskazi mogu se podeliti na dve klase: sintetičke iskaze, koji uključuju empirijske ili činjeničke iskaze, i analitičke iskaze koji uključuju logičke i matematičke istine kao i rečenice oblika “Momak je neoženjen čovek”, koje su istinite (ili lažne) na osnovu značenja. Dakle, postoji klasa iskaza čije je značenje u potpunosti određeno konvencijama koje usvajamo, a to im garantuje posebno mesto unutar

skriven način) sadrži; ili B leži sasvim izvan pojma A iako sa njim doista stoji u vezi. U prvome slučaju ja nazivam sud analitičkim, u drugome sintetičkim.“ (Kant I., *Kritika čistog uma*, (prev.) Nikola M. Popović, Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona, 1932., str. 31-32). Iako Kantovo određenje analitičkih sudova ima taj nedostatak da se eksplicitno poziva na sumnjivu relaciju “sadržavanja” između pojmova, ideja je jasna. Analitički sudovi (ili iskazi, služeći se savremenom terminologijom) jesu oni koji su istiniti isključivo na osnovu značenja termina koji se u njima javljaju. Primera radi, kako termin “momak” znači “neoženjen čovek”, značenje rečenice “Nijedan momak nije oženjen” je zapravo “Nijedan neoženjen čovek nije oženjen” čija je negacija, “Neki neoženjeni ljudi su oženjeni”, logički kontradiktorna. Po Kantovom mišljenju, matematičke istine ne mogu posedovati ovaj status, čak ni one jednostavne oblika “ $7+5=12$ ”.

našeg jezika. Kako to kaže Ejer, oni su imuni na reviziju u svetlu iskustva i “dok se naučne hipoteze suočavaju sa protivprimerima, logički i matematički iskazi ne mogu biti opovrgnuti iskustvom već se, u najgorem slučaju, mogu pokazati kao nepotrebni. Tako ne kažemo da se euklidska geometrija pokazala kao lažna već da nam, za određene svrhe, neka druga geometrija bolje služi.”¹⁵

U ovom kontekstu, analitički iskaz predstavlja granični slučaj koji je potvrđen ma kojim čulnim iskustvom. Dakle, redukcionizam poseduje resurse za definisanje razlike između analitičkih i sintetičkih iskaza. Kako to Kvajn ističe, redukcionizam je na još jedan način povezan sa ovom distinkcijom, on naime “stvora potrebu za analitičnošću kao centralnim pojmom epistemologije”.¹⁶ Jer, ukoliko se svaki smislen iskaz može redukovati na jedinstven skup neposrednih iskustava, pojam analitičnosti je neophodan empiristima da bi mogli objasniti smislenost logičkih i matematičkih iskaza za koje je jasno da su lišeni svakog empirijskog sadržaja.

Međutim, ovakva redukcionistička pozicija ubrzo je naišla na teškoće. Da anticipiramo ono o čemu će biti više reči u nastavku, Kvajново je mišljenje da je i sama ideja koja leži u osnovi ovog projekta u začetku bila osuđena na neuspeh. Razlog ovome nije da ovakav projekt naprosto prevazilazi ljudske mogućnosti, već to što se zasniva na pogrešnoj pretpostavci. Pretpostavka o kojoj je reč jeste da svaki pojedinačan sintetički iskaz poseduje samostalan, sebi svojstven empirijski sadržaj.¹⁷

Prema *Dijem-Kvajnovoj tezi*¹⁸ koja se još naziva i tezom *holizma*, tek celokupna teorija sama ili neki njen obuhvatniji deo jeste ono što se potvrđuje ili opovrgava, a ne pojedinačni iskazi koji su njen sastavni deo. Dakle, nemoguće je specifikovati jedinstven opseg konfirmacione evidencije za svaki pojedinačan iskaz pa je, shodno tome, nemoguće i svaki pojedinačan iskaz redukovati na složeni iskaz o onome što

15 Ayer A. J., *Central Questions of Philosophy*, Weidenfeld, 1973, p. 203.

16 Quine W.V., “Reply to Geoffrey Hellman” in: *The Philosophy of W. V. Quine* (Volume XVIII in the Library of Living Philosophers) Edited by Paul A. Schilpp and Lewis E. Hahn, Chicago and La Salle, Illinois, 1986, p. 207.

17 Kvajn, “Naturalistička epistemologija”, u: *Ontološka relativnost i drugi filozofski ogledi*, Lazović, Ž. (ur.), Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci-Novu Sad, 2007, str.194.

18 U svom najznačajnijem delu *Cilj i struktura fizičke teorije* Dijem nastoji da ukaže na neodrživost jednog od ustaljenih gledišta teorije nauke njegovog vremena. Radi se, naime, o gledištu da se između rivalskih naučnih hipoteza može odlučiti putem „krucijanog eksperimenta“, koji nam omogućava da jednu hipotezu odbacimo a drugu potvrdimo. Dijem, međutim, tvrdi da krucijani eksperiment nikada ne može konkluzivno falsifikovati neku hipotezu, a još manje dokazati ili potvrditi njoj rivalsku.

je neposredno dato.¹⁹ Ukoliko prihvatimo Dijem-Kvajnovski holizam, odbacivanje redukcionizma se nameće kao nužna posledica.

Međutim, ono što je za samog Karnapa predstavljalo ključan podsticaj da monolitnu filozofsku poziciju iznetu u *Aufbau* revidira jesu ondašnja događanja na polju logike. Otkriće neklasičnih logika, na prvom mestu *intuicionističke logike*, dovodi u pitanje univerzalnost klasične logike Karnapovog *Aufbau*.²⁰ Ovo otkriće možemo razumeti na bar dva načina. Ili ćemo, u svetlu pojave novih neklasičnih logika, tvrditi da je klasična logika jedina prava, ispravna logika ili ćemo zauzeti donekle relativistički stav, tvrdeći da ovo otvara put logičkom pluralizmu na osnovu kog se pitanje ove ispravnosti ni ne postavlja. Svaka predložena logika bila bi jednako ispravna i nijedna ne bi bila ispravnija od neke druge. Kriterijumi na osnovu kojih bismo vršili odabir među ovim različitim logikama u mnogome bi počivali na pragmatičkim razlozima. Ovo je gledište koje će u svom drugom velikom delu, *Logische Syntax der Sprache* (u nastavu: *LSS*), zauzeti Karnap i koje je najpregnantnije izraženo njegovim *principom tolerancije*:

”Nije naše da uvodimo zabrane već da uspostavljamo konvencije. U logici nema morala. Svako je slobodan da izgradi sopstvenu logiku tj. sopstvenu formu jezika onako kako želi. Sve što se od njega zahteva jeste da, ukoliko želi da o njoj raspravlja, mora svoje metode izložiti jasno i pružiti sintaktička pravila umesto filozofskih argumenata.”²¹

U kontekstu logike i filozofije matematike ova Karnapova pozicija je veoma radikalna. Ukoliko je prihvatimo, ona umnogome diskredituje napore filozofa koji zastupaju neki od klasičnih pravaca filozofije matematike. Sam Karnap je sve do početka tridesetih godina zastupao *logicizam*, u doduše nešto izmenjenom obliku u

Razlog tome leži u sledećem. Izvodeći neki eksperiment fizičar implicitno priznaje tačnost čitave grupe teorija bez kojih taj eksperiment ne bi ni mogao da bude izveden, pa otuda u slučaju da se predviđanje ne ostvari možemo samo konstatovati da je među stavovima koji su poslužili za izvođenje predviđanja neki, a da ne znamo koji, pogrešan. O kojoj grešci je reč, pitanje je na koje krucijalni eksperiment ne pruža odgovor. Vidi: Pjer Dijem, *Cilj i struktura fizičke teorije*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci-Noví Sad, 2003, str. 185.

19 *Ibid.*, str. 194-195.

20 Intuicionizam kao pravac u filozofiji matematike je nešto stariji. Godina 1907. često se navodi kao godina njegovog rađanja. Tvorac intuicionizma, holandski matematičar Brauver (Lucien Egbertus Jan Brouwer, 1881-1966) odbranio je te godine svoju doktorsku disertaciju koja sadrži temelje onoga što će postati Baruverova zrela filozofska pozicija i koju će ubrzano graditi počevši od 1913. godine. Prvu aksiomatizaciju intuicionističke logike (i aritmetike), koja datira iz 1930. godine, dugujemo Brauverovom učeniku Hejtingu (Arend Heyting, 1898-1980).

21 Carnap, R. *The Logical Syntax of Language*, A. Smeathon (trans.), London: Kegan Paul Trench, Trubner & Co and New York: Harcourt, Brace & Co., p. 51-52.

odnosu na onaj koji nalazimo kod Fregea i Rasela. U *LSS* on, kako smo videli, pravi radikalni zaokret ka pluralizmu.²²

Tako, primera radi, ne treba posmatrati logicizam i intuicionizam kao korpus filozofskih teza već se treba posvetiti meta-lingvističkom pitanju mogućih posledica usvajanja različitih vrsta jezika koji odgovaraju ovim stanovištima. U tekstu koje je objavljen više od decenije nakon *LSS*, Carnap na pregnantan način izražava ovu ideju: "Prihvatanje se ne može okarakterisati kao istinito ili lažno, jer prihvatanje nije tvrdjenje. Ono se može okarakterisati kao više ili manje korisno, plodno, delotvorno za ciljeve kojima je jezik namenjen."²³

Da li se u svetlu prethodno iznetog može reći da se, prema Carnapovom mišljenju, sva filozofska pitanja mogu svesti na izvesnu vrstu meta-lingvističke analize? U *LSS* Carnap filozofiju vidi na prekretnici i ovo je posledica velikih dostignuća koja su se tih godina dogodila u logici. Filozofija u ovom svetlu postaje "logika nauke" (*Wissenschaftslogik*). Kakva je njena uloga? Prilikom ispitivanja jezika i pokušaja da se nedoumice kao i neki teški filozofski problemi u njemu razreše jedan metod ima za nas neprocenjivu važnost. To je metod logičke analize čiju vrednost Carnap ističe potpuno u duhu sa Raselom i Vitgenštajnom.

"[I]zučavanje logike postaje glavni predmet filozofije. On filozofiji pruža metod istraživanja kao što matematika pruža metod istraživanja fizici. A kao što je fizika, koja je od Platona do renesanse stagnirala, bila nejasna i prepuna sujeverja, baš kao i filozofija, postala nauka zahvaljujući novim činjenicama koje je Galilej uočio kao i matematičkom tretmanu kojem je nakon toga podvrgao, tako i filozofija našeg vremena stiče status nauke putem usvajanja novih činjenica kao i logičkih metoda."²⁴

Mnogi filozofski problemi nastaju upravo usled nerazumevanja funkcija jezika kao i konfuzije koja nastaje ukoliko se ne vodi računa o njegovim različitim dimenzijama. Carnap posebno ističe pogubnost nerazlikovanja *objekt-pitanja*, koja se odnose na neki domen objekata, i *logičkih pitanja*, koja se tiču termina, rečenica, teorija i drugih lingvističkih izraza pomoću kojih referiramo na objekte iz datog domena.²⁵

Mnogi tradicionalni filozofski problemi na prvi pogled imaju oblik objekt-pitanja a u stvari su logička pitanja i kao takva bi trebalo da ih posmatramo. Da

22 Pored logicizma i intuicionizma koje smo već pomenuli, treća velika škola filozofije matematike jeste formalizam, čiji je tvorac nemački matematičar Hilbert (David Hilbert, 1862-1943).

23 Carnap R., "Empiricism, Semantics, Ontology", p. 214.

24 Russell B., *Our Knowledge of the External World as a Field for Scientific Method in Philosophy*, 2nd edn (London: George Allen and Unwin, 1926), p. 243.

25 Carnap, R., *The Logical Syntax of Language*, p. 277.

bismo ovo učinili moramo jasno istaći razliku između dva oblika govora, *materijalnog* i *formalnog*. Tako, primera radi, ukoliko služeći se materijalnim oblikom pitamo “Da li postoje brojevi?”, pitanje koje zaista postavljamo jeste sledeće, izraženo u formalnom obliku: “Da li treba prihvatiti jezik aritmetike koji sadrži numerale?”. Postavljanje pitanja u materijalnom obliku dovodi do brojnih filozofskih problema koji počivaju na nerazumavanju prirode jezika.²⁶ Da bi se problemi ove vrste izbegli, neophodno je usvojiti precizan sistem pojmova na osnovu kog ćemo sprovesti logičku analizu jezika. Neki od pojmova ovog sistema su “analitičko”, “sintetičko”, “sinonimno”, “logička posledica” itd.²⁷

Pomenuli smo pojam analitičnosti. Da li ovaj pojam, kao i Karnapovo novo razumevanje logike, dobija jednako radikalno tretman? Po Karnapovom mišljenju, ni Frege ni Rasel nisu uspeli da pruže adekvatno objašnjenje prirode logičke istine. Logička istina, kao i pitanje šta iz čega sledi, jesu naprosto *stvar jezičkih pravila*. Govoriti jezik znači povinovati se njegovim pravilima, kao što su ona prema kojima se “momak” može supstituisati namesto “neoženjen čovek” ili ona na osnovu kojih prihvatanje da P kao i prihvatanje da *ako P onda Q* zahteva prihvatanje da Q . Logička pitanja jesu pitanja pravila jezika kojim se služimo i ona su sva analitička u Karnapovom smislu te reči.

Jezik je definisan svojom sintaksom zajedno sa pravilima koja određuju šta je u kom jeziku analitički istinito kao i šta iz čega sledi. Možemo odabrati koji god jezik želimo, u zavisnosti od toga koje ciljeve sebi postavljamo. Međutim, koji god jezik da odaberemo, zajedno sa njim usvajamo i određeni skup pravila koja nas obavezuju na određenu logiku. Sva sazajna aktivnost, svako teorijski smisljeno mišljenje, mora biti sprovedeno unutar jezika. Dakle, mi uvek pretpostavljamo neki skup konvencija a time i određenu logiku koja onda određuje koja je vrsta zaključivanja valjana. Iz ovoga sledi da izbor jezika ne može biti zasnovan teorijski, ili “saznajno” kako to Karnap kaže. *Izbor jezika je stvar odluke*.

Ukoliko želimo da iznosimo teorijska tvrđenja sa najvećom mogućom naučnom preciznošću, moramo eksplicitno navesti jezik kojim se služimo kao i pravila

26 Ova vrsta razlikovanja je dobro poznata svakome ko poznaje modernu logiku. Rečenice u materijalnom obliku predstavljaju rečenice objekt-jezika, dok one izražene u formalnom obliku jesu rečenice meta-jezika, kojim se služimo u opisivanju objekt-jezika. Na ovom mestu moramo istaći i to da je ovakvo stanovište u potpunosti strano kako Fregeu tako i Raselu za koje sama univerzalnost logike garantuje nepostojanje ma kog spoljašnjeg stanovišta sa kog se ona može razmatrati. Ovo ističe i Goldfarb kada kaže da: “[U logicizmu Fregea i Rasela] ukoliko sistem čini jedan univerzalni logički jezik onda ne može postojati spoljašnje stanovište sa kog neko može posmatrati i raspravljati o ovom sistemu. Metasistematska razmatranja su ne samo nepoželjna već i nedopustiva.” Goldfarb, W. “Logic in the Twenties: The Nature of the Quantifier”, *Journal of Symbolic Logic* 44, 1979., p. 353.

27 Carnap, R., *The Logical Syntax of Language*, p. xiii.

koja određuju njegove analitičke istine i relaciju posledice u našem deduktivnom sistemu. Ne možemo kritikovati nekoga za izbor jezika sa teorijskog stanovišta. Iako se, primera radi, osnovni termini jezika Karnapovog *Aufbau* odnose na čulna iskustva, ovo ni u kom slučaju ne treba razumeti kao teorijski stav da samo takva vrsta jezika može igrati ulogu osnove nauke. Karnap eksplicitno tvrdi da se nauka podjednako dobro može zasnovati na jeziku čiji osnovni termini referiraju na fizičke objekte. Ono što Karnapov izbor u *Aufbau* omogućava jeste odgovor na epistemološko pitanje, da li naše saznanje može biti logički zasnovano na čulnom iskustvu?

Budući da jezik mora posedovati bar neke nedefinisane termine, Karnapov princip tolerancije se proteže i na *ontologiju* tj. na pitanje za koje vrste entiteta nas teorija obavezuje da tvrdimo da postoje? Uzmimo jednostavan primer. U kontekstu aritmetike možemo postaviti pitanje “Da li postoji prost broj između 12 i 15?” ali ne možemo na smislen način, služeći se istim jezikom, postaviti pitanje “Da li postoje brojevi?”. Ovo drugo pitanje Karnap naziva *spoljašnjim* ili pitanjem koje se tiče lingvističkog okvira, a odgovor na njega možemo pružiti samo u kontekstu celishodnosti usvajanja jezika aritmetike.²⁸

Ontologija, tradicionalno shvaćena, je po Karnapovom mišljenju pseudo-nauka. Pitanja o onome što postoji jesu ili praktična pitanja oko toga kojim jezikom treba da se služimo ili pak naučna, interna pitanja. Ovoj strategiji za denuncijaciju tradicionalne metafizike Karnap dodaje još jednu komponentu. Reč je o tezi verifikacionizma. Prema ovoj tezi, samo tvrđenja koja se mogu empirijski proveriti jesu smisljena. Ovo je aspekt Karnapove pozicije koji ga dovodi u najbližu vezu sa logičkim pozitivizmom. Na osnovu do sada rečenog, pitanje poseduje sazajni smisao samo ukoliko je izraženo u jeziku sa jasnim pravilima, zahvaljujući kojim je na njega moguće dobiti odgovor, odnosno, rešivo je. U jeziku čiji se osnovni termini odnose na čulno iskustvo, sazajni smisao određene ne-analitičke rečenice jeste izvesna kombinacija mogućih čulnih iskustava. Dakle, tvrđenja određene vrste, kao što su ona koja odriču realnost spoljašnjem svetu ili ona koja tvrde postojanje transcendentnog Boga, ne poseduju sazajni smisao unutar takvog jezika. Njihova značenja nisu reducibilna na kombinaciju čulnih iskustava. Ona su, jednom rečju, neproverljiva.

Ovo je kontekst u kojem Kvajn piše svoj, sada već čuveni rad *DD* (1951). Kada je reč o odbacivanju pojma analitičnosti, Kvajnova motivacija je veoma jasna.²⁹

28 Carnap R., “Empiricism, Semantics, Ontology”, *Revue Internationale De Philosophie* 4 (2), 1950. pp. 20-40.

29 Istina, Kvajn nije bio potpuno usamljen u ovom poduhvatu ali ono što je sigurno jeste da su njegovi argumenti usmereni protiv ove distinkcije imali, potpuno zasluženo, najveći odjek. Vidi: Vidi White, M G. “The Analytic and the Synthetic: an Untenable Dualism.” *Semantics and the Philosophy of Language a Collection of Readings*, University of Illinois Press, 1950. 272-289.

Kao distinktivno svojstvo analitičkih i logičkih istina on vidi njihovu navodnu “izvesnost”. U ovom pogledu se analitički i logički iskazi razlikuju od iskaza koji izražavaju empirijske istine. Dakle, i njihovo opravdanje mora biti drugačije prirode. O kakvoj epistemičkoj osnovi opravdanja se ovde radi? Ovo pitanje se prirodno nameće, jer ukoliko nismo u mogućnosti da pronađemo odgovarajuću epistemičku osnovu, moramo se odreći stava da su analitičke i logičke istine nepodložne reviziji. Ovo poslednje, pak, znači odreći se stava da se analitičke i logičke istine razlikuju od empirijskih istina.

2. Konvencionalnost i analitičnost

Prva strategija, koju Kvajn razmatra i izlaže kritici, jeste pokušaj da se logička istina objasni pozivanjem na konvenciju. Nešto preciznije rečeno, ova strategija svodi se na tvrđenje da su logičke istine zapravo istine po konvenciji. U tekstu *IK*, Kvajn na sledeći način objašnjava ovu ideju. Kako nauka napreduje, sve veći broj njenih delova smatra se lingvističkom konvencijom. Tvrđenja koja su se, u trenutku kada su formulisana, činila kao empirijski uvidi, postaju vremenom istinita na osnovu definicije zahvaljujući visokom stepenu ukorenjenosti unutar nauke. Pa ipak, empirijska nauka je empirijska upravo zato što uvek zadržava nekakvo nekonvencionalno jezgro. Nasuprot tome, postoji široko prihvaćeno ubedenje da su logika i matematika potpuno analitičke ili konvencionalne, pa je svrha ovog rada, ne toliko da ispita valjanost ove distinkcije koliko da ispita njenu smislenost.³⁰

Dakle, Kvajn će ispitati mogućnost razlikovanja iskaza koji su empirijski istiniti i iskaza koji su istiniti po konvenciji. Kao početno objašnjenje ove razlike, možemo ponuditi sledeće: reći da su logičke istine istinite po konvenciji znači reći da su one istinite na osnovu definicije. U tom smislu, ono što garantuje istinitost rečenice “Kiša ili pada ili ne pada” jesu definicije logičkih veznika “ili” i “ne”. Izvesna naklonjenost pojmu definicije može nas navesti da pomislimo kako je ovakvo objašnjenje adekvatno. Međutim, uprkos statusu koji pojam definicije kod nas svakako uživa, ova vrsta objašnjenja istine po konvenciji Kvajna ne zadovoljava. U tekstu *KLI* on razlikuje dve vrste definicija, pokazujući kako nijedna od ovih vrsta ne može objasniti istinu po konvenciji.³¹ Poenta Kvajnovе kritike ogleda se u činjenici da iako definicija može biti konvencionalna, ona sama po sebi ne može uspostaviti istinu po konvenciji.

Prvu vrstu definicija Kvajn naziva *diskurzivnom*. Ona se koristi za uspostavljanje odnosa koekstenzivnosti ili mogućnosti uzajamne supstitucije između izraza

30 Kvajn, “Istina po konvenciji”, str.103.

31 Quine, “Carnap and Logical Truth”, in: *Quintessence*, ed. R.F.Gibson, Jr., Cambridge, 2004, p. 74.

koji su nam prethodno poznati. Na ovu vrstu definicija se oslanjamo i u slučajevima kada, primera radi, želimo da pokažemo da neki fragment jezika može vršiti ulogu nekog šireg fragmenta koji ga uključuje, ili pak za korelaciju izraza različitih jezika (recimo, dvaju formalnih sistema, od kojih se jedan odlikuje ekonomičnošću dok nam je drugi, u izvesnom smislu, prirodniji). Međutim, ništa od svega što smo pobrojali nije u stanju da objasni izvesnost logičkih istina. Istina logičkih iskaza je primarna u odnosu na njihovu upotrebu u ma kojoj diskurzivnoj definiciji.³²

Čini se da druga vrsta definicije u većoj meri obećava. *Legislativna* definicija uspostavlja konvencije na eksplicitniji način, utoliko što pokriva slučajeve u kojima se proizvoljan, prethodno nepoznat pojam dovodi u vezu sa pojmom koji već razumemo i koristimo. Dakle, kada se služimo legislativnim definicijama mi uspostavljamo konvencije koje dopuštaju da se istine jezika zapišu u novoj notaciji. Ovo može biti veoma korisno u otklanjanju izvesnih jezičkih nedoumica. Međutim, korisnost ovakvog postupka iščezava kada je reč o uspostavljanju istina po konvenciji. Naime, iako legislativna definicija zaista predstavlja vrstu konvencije, sama ova konvencija se odnosi isključivo na dozvolu da se izvesni izrazi prevedu na neke druge izraze. Upravo iz ovog razloga Kvajn kaže da definicije omogućavaju “transmisiju istinosti”: one dopuštaju da se istinite rečenice prevedu na nove rečenice koje će takođe biti istinite. Dakle, kao što diskurzivne definicije ne uspeavaju da objasne pojam logičke istine, isto se može reći i za legislativne definicije.³³

Međutim, ako je već slučaj da istinu po konvenciji ne možemo objasniti pozivajući se na definiciju, možda nam pojam *postuliranja* ovo ipak omogući. Čini se da postuliranje nosi sa sobom dozu proizvoljnosti koja se prirodno može povezati sa idejom da je istina *puka* konvencija, pre nego izražavanje činjenica. Kvajn priznaje ovu intuiciju³⁴ ali odbija da je prihvati kao konkluzivan argument u prilog stanovištu koje kritikuje.

Kvajnova strategija je slična kao i u prethodnom slučaju. *Diskurzivno postuliranje* preduzimamo kada utvđujemo aksiome nekog formalnog sistema, primera radi euklidske geometrije ili logike prvog reda. Čini se da ideja izbora izvesnih iskaza koje ćemo zvati “postulatima” može objasniti istinu po konvenciji. Na kraju krajeva, izvesna vrsta privilegovanog statusa je upravo ono što želimo da logičke

32 Primera radi, istinitost iskaza “Ako kiša pada onda kiša pada.” i “Ili kiša pada ili ne pada.” primarna je u odnosu na diskurzivnu definiciju izraza “ili” putem “ako...onda...” i “ne”. (*Ibid.*, p. 74.)

33 *Ibid.*, p. 74. U tekstu “Istina po konvenciji” Kvajn ne pravi razliku između diskurzivnih i legislativnih definicija. Međutim, iako njegov argument u tom radu nije tako fino raslojen kao onaj u tekstu “Carnap and Logical Truth”, u suštini, radi se o istom argumentu. Najviše što definicija može postići jeste “transmisija istinosti”.

34 Njegova kritika objašnjenja pojma istine po konvenciji putem postupka postuliranja nije ni izbliza onako kratka i elegantna kako je to slučaj sa kritikom istine po konvenciji shvaćene kao definicije.

istine poseduju. Međutim, diskurzivno postuliranje im, po Kvajnovom mišljenju, ne dodeljuje pravu vrstu privilegovanog statusa. Ono što bismo želeli jeste takvo postuliranje kojim se utvrđuje istinitost. Nasuprot tome, diskurzivno postuliranje samo utvrđuje poredak pojedinačnih istina. Ovde je reč o sledećem: kada započnemo proces diskurzivnog postuliranja, mi započinjemo sa prethodno datim korpusom istina da bismo posle toga, između ovih, odabrali one koje će igrati ulogu postulata u izvođenju preostalih istina. Ovo može biti od pomoći pri učenju ili ispitivanju logičkih odnosa, ali nam ne pomaže da objasnimo istinu po konvenciji.³⁵

Problem diskurzivnog postuliranja ogleda se, dakle, u tome što, umesto da nam ponudi metod za utvrđivanje istina, *ovaj proces samo omogućava izbor između prethodno datih istina*. Međutim, ovo nije sve što možemo reći o postupku postuliranja u ovom kontekstu. Paralelno sa dve vrste definicija koje Kvajn razmatra, imamo i dve vrste postuliranja. Preostaje, dakle, da ispitamo da li ova druga vrsta postuliranja, koju Kvajn naziva *legislativnim postiliranjem*, može obaviti zadatak koji se pred nju postavlja?

Legislativno postuliranje zaista može da stvori istine po konvenciji. Ovom vrstom postuliranja bavimo se kada želimo da otklonimo nedoumice koje imamo u pogledu istinosnih vrednosti određenih iskaza. U ovakvim okolnostima, možemo naprosto odlučiti da izvesne iskaze proglasimo istinitim ili lažnim, kao i da ovakvu odluku opravdamo pozivanjem na korisnost i jednostavnost. Iskazi koje na ovaj način odlučimo da nazovemo "istinitim" zaista jesu istiniti po konvenciji (ovo se odnosi i na njihove logičke posledice) – njihovu istinosnu vrednost utvrdili smo konvencionalnim postuliranjem.³⁶

Ali, da bi logičke istine bile istine po konvenciji neophodno je pokazati da logika može biti legislativno postulirana. Tako, kada uvodimo nove reči u naš jezik imamo izbor u pogledu značenja koje želimo da im dodelimo, što činimo navođenjem konteksta u kom će se tvrđenja koja uključuju ovu reč smatrati istinitim, kao i onih u kojima će se smatrati lažnim. Značenja logički primitivnih termina biće tada određena izborom koji smo načinili u pogledu istinosnih vrednosti tvrđenja koja te termine sadrže. Na kraju, kada se odlučimo da izvesno tvrđenje proglasimo istinitim u izvesnom kontekstu, time ga proglašavamo istinitim po konvenciji. Ukoliko ovo možemo da učinimo u pogledu svih logičkih istina, naš posao je završen.

Postoji, međutim, još jedna prepreka koja nas deli od ovog cilja. A ta prepreka, po Kvajnovom mišljenju, ne može biti prevaziđena. Naime, postoji beskonačno mnogo logičkih istina, dok postulata može biti samo konačno mnogo. Ne možemo naprosto da postuliramo, jedan po jedan, sve kontekste u kojima će svaki logički iskaz biti istinit ili lažan. Naravno, ovo još uvek nije najpregnantniji oblik problema. Sa lakoćom možemo postulirati konačno mnogo opštih karakterizacija lo-

35 *Ibid.*, p. 73.

36 *Ibid.*, p. 74.

gičkih istina, da bi posle toga pomoću njih generisali beskonačno mnogo logičkih istina. Međutim, ono što stoji iza reči “generisali” nameće se kao teškoća.

Ovakav proces zahteva izvođenje pojedinačnih logičkih istina iz njihovih opštih karakterizacija. Ovo izvođenje, naravno, nije ništa drugo nego logička dedukcija, pa to od nas zahteva da posedujemo prethodno utvrđenu metalogiku unutar koje ćemo ove dedukcije izvoditi. Vidimo da, ukoliko je ovo slučaj, metalogičke istine ne mogu biti istine po konvenciji, one moraju biti utvrđene pre naših konvencija ili, u suprotnom, neće moći da “generišu” beskonačno mnogo logičkih istina. Ukoliko pokušamo da metalogičke istine (beskonačno mnogo njih) utvrdimo putem novog skupa konvencionalnih postulata, zapadamo u beskonačni regres. Ovo su zaista loše vesti za nekoga ko je odlučio da se u objašnjenju pojmova analitičnosti i logičke istine oslanja isključivo na konvenciju. Videli smo da nam, u ovom pogledu, ni pojmovi definicije niti postulacije nisu od pomoći.³⁷

Da li ovo znači da se moramo u potpunosti odreći pojma logičke istine kao konvencije? Iako je Kvajn odbacio definiciju i postuliranje kao moguće načine objašnjenja ovog pojma, možda postoje neki drugi argumenti za konvencionalnost logičke istine koji se ne oslanjaju na njih. Možemo, na primer, pokušati da “konvenciju” razumemo kao lingvističku konvenciju. Po Kvajnovom mišljenju, ovo se na prvi pogled čini kao korisna sugestija.

Neklasične logike nam, naizgled, pružaju razlog da smatramo da su logički iskazi istiniti na osnovu lingvističkih konvencija. Zamislimo da srećemo osobu koja se služi konzistentnim logičkim sistemom čiji su neki od principa protivni onima koje imamo u našoj logici. U ovim okolnostima, po Kvajnovom mišljenju, “slobodni smo da kažemo da on koristi poznate reči...u nepoznatom smislu...”³⁸ Iako se čini da između njih postoji stvarno neslaganje po pitanju logičke istine, ova dva sistema ne protivreče jedan drugom – oni naprosto pripisuju različito značenje logičkim veznicima. Drugim rečima, ovde nije reč o razlici koja počiva na logici, već o onoj koja počiva na lingvističkoj konvenciji. Na sličan način, ukoliko razmotrimo mogućnost ne-logičkih ili pre-logičkih društava, takođe pronalazimo razloge da logičku istinu posmatramo kao lingvističku konvenciju.

Zamislimo da interpretiramo rečenicu jezika koji ne razumemo. Neka ishod naše interpretacije bude rečenica “Kiša pada i ne pada.” Kako bi onda trebalo da izgleda svedočanstvo koje ovu interpretaciju potvrđuje? Čini se da to što smo ovu

37 Važno je uvideti da ovaj zaključak može biti problematičan samo u slučaju prihvatanja stanovišta da logika zahteva nezavisan epistemčki osnov. Ukoliko stvari posmatramo onako kako ih vidi Karnap, onda činjenica da ne možemo pronaći nezavisan osnov za logiku nije nimalo iznenađujuća. Čini se da ona potvrđuje gledište da ne postoji inteligibilan način da se izađe izvan okvira logike, bilo da je želimo osporiti ili zasnovati.

38 Quine, “Carnap and Logical Truth”, p. 65.

rečenicu interpretirali kao očiglednu kontradikciju, predstavlja svedočanstvo za činjenicu da smo je pogrešno interpretirali i da nikakvo drugačije svedočanstvo nećemo ni tražiti. Ovde smo dakle “suočeni sa besmislenošću ideje o pre-logičkim narodima (pre-logical peoples); pre-logičnost je konstrukt loših prevodilaca. “³⁹ A to nam ponovo pruža razloge da verujemo da je logička istina povezana sa konvencijama po pitanju značenja logičkog rečnika.

Osim navedenih primera, koji se dodatni razlozi mogu pružiti u prilog tvrđenju da se logička istina može objasniti pozivanjem na lingvističke konvencije? Kvajn razmatra mogućnost da se pojmu istine pruži ekperimentalno značenje putem lingvističke konvencije – značenje koje bi trebalo da omogući razumevanje logičke istine. Funkcionisanje ovakvog eksperimenta Kvajn objašnjava na sledeći način.

Kada se neko ne složi sa nama u pogledu istinitosti neke rečenice, obično ga u njenu istinitost možemo ubediti tako što ćemo ovu rečenicu dedukovati iz drugih rečenica koje on prihvata (kao istinite) putem koraka koje on takođe prihvata (kao valjane). Neslaganje koje se ne može otkloniti na ovaj način zvaćemo deduktivno nerazrešivim. Kao ekperimentalnu tezu možemo postaviti sledeće: deduktivno nerazrešivo neslaganje oko logičke istine predstavlja svedočanstvo koje ukazuje na odstupanje od standardne upotrebe reči (odnosno njenog značenja). Drugim rečima, kada se ne slažemo oko toga šta jeste a šta nije logička istina, ovo neslaganje počiva na dubljem neslaganju oko toga kako treba upotrebljavati logički rečnik. Ukoliko je ovo slučaj, kakvu vrstu objašnjenja možemo očekivati? Jedna od mogućnosti jeste i ideja da logičke istine počivaju na lingvističkoj konvenciji.

Međutim, ovde nailazimo na prepreku koja se ogleda u činjenici da je elementarna logika očigledna.⁴⁰ Deduktivno nerazrešivo neslaganje bi se zaista moglo smatrati svedočanstvom u prilog nestandardne upotrebe reči. No, ovo je slučaj samo zato što neslaganje u pogledu logičke istine predstavlja ekstremnu vrstu neslaganja. Ova vrsta neslaganja je ekstremna upravo zato što je elementarna logika očigledna. Naša ekperimentalna teza je trebalo da potkrepi ideju da su logičke istine zapravo istinite po lingvističkoj konvenciji i to na način što bi ova ideja objasnila izvestan ekperimentalni rezultat – činjenicu da je neslaganje u pogledu logičke istine svedočanstvo za neslaganje u pogledu značenja logičkog rečnika. Međutim, ovu ekperimentalnu činjenicu takođe objašnjava i činjenica da su logičke istine očigledne. Dakle, naš pokušaj pripisivanja ekperimentalnog značenja ideji da su logičke istine lingvističke konvencije, svodi se na prostu činjenicu da su logičke istine očigledne.⁴¹ Teško da se može reći da je ovo objašnjenje koje smo tražili. Na sličan

39 *Ibid.*, p. 66.

40 Rečenica je očigledna ako je (a) istinita, i ako je (b) svaki govornik jezika spreman da je potvrdi bez oklevanja... Vidi Quine, „Reply to Geoffrey Hellman“, p.206.

41 Po Karnapovom mišljenju, ne samo da je očigledno da ovakvom objašnjenju logičke istine nedostaje ekperimentalno značenje, ovo je zapravo nužno. Gledašite po kom je

način objasnićemo i ideje nestandardnih logika i pre-logičkih naroda. Ono što je ključno u oba ova slučaja jeste da je razlika u pogledu logike nerazlučiva od razlike u pogledu upotrebe jezika. Budući da je logika očigledna, možemo objasniti neslaganje u pogledu logičke istine tako što ćemo ga razumeti kao neslaganje u pogledu upotrebe logičkog rečnika.⁴²

Pokušaj da shvatimo šta bi značilo da su logičke istine istinite po konvenciji ne bi nas, ukoliko je Kvajn u pravu, odveo daleko. Međutim, u tekstu *DD* Kvajn ova pitanja ostavlja delom po strani da bi se pozabavio drugim, srodnim problemom. Reč je o razumevanju pojma analitičnosti kao i pitanja zašto su analitičke rečenice istinite. Pitanje da li problem logičke istine i problem analitičnosti zaista predstavljaju dva različita problema svakako zaslužuje pažnju. Ovom pitanju ćemo se ponovo vratiti u nastavku rada.

Zbog čega Kvajn, ako uopšte, smatra da problemi analitičnosti i logičkih istina predstavljaju različite probleme? Po njegovom mišljenju, među njima se može povući jedna upadljiva razlika. Logičke istine nije teško odrediti, to su one rečenice koje su istinite u svakoj interpretaciji njihovih ne-logičkih reči. Ukoliko logičke konstante shvatimo na uobičajen način, rečenica “Nijedan neoženjen čovek nije oženjen.” ostaje istinita u svakoj interpretaciji reči “oženjen” i reči “čovek”. Međutim, logička istina ne iscrpljuje klasu analitičkih istina, onako kako su one obično shvatane od strane filozofa. Primera radi, “Nijedan momak nije oženjen.” jeste analitička istina iako (bar na prvi pogled) nije logička istina. Pružiti adekvatan opis ove vrste istina daleko je teže od slučaja logičke istine, jer ne možemo naprosto reći da ove rečenice ostaju istinite u svakoj interpretaciji njihovih ne-logičkih reči.

Ova šira klasa analitičkih istina je, po pretpostavci, ipak na izvestan način povezana sa logičkim istinama. Analitičke istine možemo transformisati u logičke istine zamenom sinonima za sinonime. Primera radi, kada u rečenici “Nijedan momak nije oženjen.”, reč “momak” zamenimo sa “neoženjen čovek” dobijamo logičku istinu. Ovo, nažalost, i dalje nije od pomoći. Pojam sinonimnosti ovde obavlja sav posao a objašnjenje koje on zahteva nije ništa manje neophodno od onog koje zahteva pojam analitičnosti. Ovo je prvi pokušaj određenja analitičnosti koji Kvajn odbacuje, ističući da ne možemo objasniti pojam analitičnosti pozivanjem na pojmove koji su jednako nejasni kao i pojam koji nastojimo da objasnimo.

Drugi pokušaj možemo predstaviti na sledeći način. Možemo reći da se analitičke istine mogu redukovati na logičke istine pozivanjem na definicije. Primera

logička istina zasnovana na jeziku jeste filozofsko gledište a filozofska gledišta moraju biti analitička (i time lišena eksperimentalnog značenja) ili se, po Karnapovom mišljenju, redukuju na metafizičke pseudo-teze. Čini se, dakle, da Karnap bez zadržke prihvata celinu Kvajnovog argumenta a opet donosi dijametralno suprotne zaključke u pogledu statusa analitičnosti i logičke istine.

42 Quine, “Carnap and Logical Truth”, pp. 68-69.

radi, možemo supstituisati “neoženjen čovek” mesto “momak” jer je ovaj poslednji izraz definisan pomoću prethodnog. Primetimo da se ovde od definicije ne zahteva da igra istu ulogu kao onu koju smo od nje zahtevali kada smo razmatrali problem istine po konvenciji. Ovde je reč o ideji da definicije mogu da nam pomognu da klasu analitičkih istina, koje nastojimo da razumemo, redukujemo na klasu logičkih istina, koje po pretpostavci već razumemo (radi se, dakle, o diskurzivnim definicijama). Nažalost, pozivanje na definicije je, čak i u ovom manje zahtevnom kontekstu, neuspešno. Definicije naprosto beleže prethodno date sinonimnosti. Leksikograf definiše jednu frazu putem druge jer je u stanju da uoči da se ove dve fraze *de facto* koriste kao sinonimne. Samim tim sinonimnost ostaje nerazjašnjena.⁴³

Umesto pozivanja na definicije, mogli bismo reći da su dva termina sinonimna kada se mogu uzajamno supstituisati bez promene istinosnih vrednosti iskaza u kojima se javljaju. Drugim rečima, dva termina su sinonimna ako se mogu uzajamno supstituisati unutar iskazâ *salva veritate*. Primera radi, ukoliko supstituišemo termin “momci” mesto termina “neoženjeni ljudi” u rečenici “Svi i samo momci su neoženjeni ljudi”, kao rezultat dobijamo rečenicu “Svi i samo momci su momci”. Važno je da se istinosna vrednost rečenice nije promenila. Međutim, da li je mogućnost uzajamne supstitucije bez promene istinosne vrednosti iskaza zaista dovoljan uslov za sinonimnost dva termina?

Nije teško uočiti da odgovor na poslednje pitanje mora biti negativan. Ukoliko supstituišemo termin “racionalna životinja” mesto termina “dvonožac bez perja” u rečenici “Svi i samo dvonožci bez perja su racionalne životinje”, kao rezultat dobijamo “Sve i samo racionalne životinje su racionalne životinje”. Kako su obe rečenice istinite, termin “racionalna životinja” smo supstituisali mesto termina “dvonožac bez perja” *salva veritate*. Međutim, jasno je da ova dva termina nisu sinonimi – oni znače različite stvari.

Šta nije u redu sa poslednjim primerom? Problem možemo formulisati na sledeći način: lako možemo zamisliti da je svet drugačiji nego što zaista jeste, recimo, možemo zamisliti da postoje racionalne životinje koje nisu dvonožci bez perja. U takvom svetu može biti slučaj da su miševi daleko pametniji od ljudi. Dakle, iako je istina da su svi i samo dvonožci bez perja racionalne životinje, ovo je samo kontingentna istina. Ono što stvara probleme je koekstenzivnost termina: u aktualnom svetu, ili u aktualnoj upotrebi, ovi termini su *de facto* koekstenzivni pa prolaze test *salva veritate*. Ukoliko želimo da uzajamna supstitucija *salva veritate* bude test za

43 Kvajn razmatra i neke druge oblike definicija, ali i u pogledu njih pokazuje određenu vrstu rezerve. Prva od njih je Karnapova eksplikacija koju odbacuje ističući da i ona počiva na prethodno postojećim sinonimnostima. Druga, ekstremna, vrsta definicije je ona koja se sastoji u konvencionalnom uvođenju novih notacija radi pukog skraćivanja. Ovde definiendum jeste sinoniman sa definiensom, ali samo zato što je izričito napravljen da bude takav (“Dve dogme empirizma”, str. 142-143).

sinonimnost termina, moramo biti precizniji po pitanju vrste istine koju ovde želimo da očuvamo.

To bismo, možda, mogli da učinimo ukoliko se oslonimo na pojam nužne istine. Dakle, zahtevaćemo da istine koje će biti očuvane uzajamnom supstitucijom termina budu nužne istine, tj. one istine čiju negaciju ne možemo zamisliti. Upravo se iz ovog razloga primer sa “momcima” i “neoženjenim ljudima” pokazao kao adekvatan. Podsetimo se, rekli smo da možemo supstituisati termin “neoženjen čovek” mesto termina “momak” u rečenici “Svi i samo momci neoženjeni ljudi.”. Ako tome dodamo prilog nužno, dobijamo iskaz sledećeg oblika “Nužno su svi i samo momci neoženjeni ljudi.”. Ukoliko to isto pokušamo sa terminima “racionalna životinja” i “dvonožac bez perja” pokazalo se da oni ne prolaze test sinonimnosti. Supstitucijom termina “dvonožac bez perja” mesto termina “racionalne životinje” dobijamo rečenicu “Nužno su sve i samo racionalne životinje racionalne životinje”. Međutim, nije nužno da su svi i samo dvonožci bez perja racionalne životinje. Čini se da je ovo rezultat koji smo i želeli postići kada smo uzajamnu supstituciju *salva veritate* proglasili testom za sinonimnost termina. Kako “dvonožac bez perja” i “racionalna životinja” nisu sinonimi, nismo ni želeli da ih naš test označi kao takve.

Međutim, ovde nailazimo na još jedan problem. Da bismo objasnili sinonimnost termina pomoću uzajamne supstitucije *salva veritate*, moramo pretpostaviti da je naš jezik dovoljno bogat da sadrži prilog “nužno” gde se “nužno” shvata tako da garantuje istinitost samo u slučaju primene na analitičke rečenice. Oslanjajući se na jezike koji sadrže ovaj i njemu slične priloge (prilog “moguće”, primera radi), ponovo smo u situaciji da objašnjavamo *obscurum per obscuris*. Pojam nužnosti jednako je nejasan, ako ne i nejasniji, kao i pojam analitičnosti koji pomoću njega želimo objasniti.⁴⁴

Svi ovi pokušaji da se pruži adekvatna karakterizacija pojma analitičnosti su relativno neformalni. Oni su formulisani u prirodnom jeziku i primenjuju se na termin “analitičko” onako kako se on u srpskom jeziku koristi. Možda je ovo izvor našeg problema? Naime, možda nije reč o tome da pojam analitičnosti nije dovoljno jasan, već da se problem pre ogleda u jeziku kojim smo se služili da ovaj pojam objasnimo. Možda ne možemo ni očekivati preciznu karakterizaciju pojma analitičnosti unutar jezika koji je sam neprecizan. Da bismo ovaj problem izbegli, moramo se dakle okrenuti formalnim jezicima.

Ovo je bio Karnapov pristup, pa Kvajn razmatra neke od Karnapovih pokušaja da pruži strogu karakterizaciju pojma analitičnosti. Na prvom mestu, Karnap se poziva na pojam semantičkih pravila. Da bi bilo moguće da semantička pravila objasne pojam analitičnosti, moramo uspostaviti odnos između rečenica i jezika tako što ćemo govoriti o rečenici *P analitičkoj za jezik L*. Da bismo ovu ideju sproveli u delo možemo započeti tako što ćemo odrediti skup semantičkih pravila za jezik L_0

44 Kvajn, “Dve dogme empirizma”, str. 145-150.

koja će pružiti eksplicitan opis analitičkih rečenica u ovom jeziku. Međutim, naša definicija pojma “analitičko” će u ovom slučaju sadržati samu reč “analitičko”, pa moramo pribеći nekom drugom rešenju.

Možemo reći, primera radi, da data semantička pravila pružaju konvencionalnu (tj. legislativnu) definiciju predikata “analitički-za- L_0 ”. Ovakav korak je u potpunosti legitiman. Šta više, koristeći se semantičkim pravilima možemo izdvojiti koliko god želimo klasa različitih iskaza jezika L_0 . Međutim, ukoliko je ovo slučaj, kako nam ovaj vid eksplicitne definicije pojma “analitički-za- L_0 ” može pomoći da bolje razumemo pojam analitičnosti uopšte? Po Kvjajnovom mišljenju, ovakav manevar nam ne može biti od pomoći – najviše što on uspeva da postigne jeste demarkacija analitičkih iskaza nekog pojedinačnog jezika. Odnosno, na taj način možemo definisati analitičnost samo za neki konkretan jezik, a ne analitičnost uopšteno.

S druge strane, reći da su analitičke istine iskazi koji su istiniti na osnovu semantičkih pravila takođe ne pomaže. Razlog, koji već možemo naslutiti, leži u tome što bi u ovom slučaju trebalo objasniti pojam “semantičkih pravila”. Semantičko pravilo ne može biti istinit iskaz koji određuje neku klasu istinitih iskaza. Ukoliko bi ovo bio slučaj, sve istine bi postale analitičke, jer bi za ovakvu njihovu karakterizaciju bilo dovoljno da one budu istinite na osnovu semantičkog pravila, a semantičko pravilo može odrediti proizvoljnu klasu istina. Dakle, i ovaj pokušaj karakterizacije pojma analitičnosti nailazi na nepremostive teškoće.

Kvajn smatra da ono što njegova razmatranja pojma semantičkih pravila pokazuju jeste da pozivanje na formalne jezike ne može biti od pomoći u objašnjenju pojma analitičnosti. Semantička pravila koja određuju analitičke iskaze korisna su samo ako posedujemo prethodno razumevanje pojma analitičnosti. Problem koji se javljao u prirodnim jezicima u potpunosti je prenet i na formalne: naši pokušaji da pojam analitičnosti objasnimo služe se pojmovima koji su jednako nejasni kao i sam ovaj pojam.⁴⁵ Budući da ovaj pojam ne možemo razumeti, Kvajn odbacuje ideju razlike između analitičkih i sintetičkih iskaza kao prvu dogmu empirizma, primer jednog “metafizičkog *credo*”.⁴⁶

Kvajn iznosi još jedan, poslednji, pokušaj razjašnjenja pojma analitičnosti. Kao odgovor na njega pružice svoju najoštriju kritiku ideje o postojanju analitičkih istina. Po njegovim rečima, “jasno je da istina uopšte zavisi kako od jezika tako i od nelingvističkih činjenica.”⁴⁷ Čini nam se, dakle, adekvatnim da pokušamo da istinitost određene rečenice analiziramo ne bismo li utvrdili njene lingvističke i či-

45 Kvajn, “Dve dogme empirizma”, str. 150-154.

46 *Ibid.*, str. 155.

47 *Ibid.*, str. 159.

njeničke komponente. Možemo pretpostaviti i da neke rečenice naprosto nemaju ovu činjeničku komponentu i da su to upravo one koje su analitičke.

Da bismo razumeli ovu ideju, moramo se vratiti verifikacionističkoj teoriji značenja u potrazi za ključem za problem značenja i srodnih problema. Prema ovoj teoriji, kao što je već istaknuto, značenje neke rečenice jeste metod njene empirijske provere. Dakle, analitički iskaz je onaj “koji se potvrđuje na prazno, *ipso facto*, u bilo kojim okolnostima...”⁴⁸ Dakle, dve rečenice će biti sinonimne samo u slučaju da su metode njihove empirijske provere identične. Oslanjajući se na ovako definisanu sinonimnost rečenica možemo definisati pojam sinonimnosti drugih lingvističkih oblika, a na kraju i pojam analitičnosti, uz pomoć pojmova sinonimnosti i logičke istine. Da bismo razumeli Kvajnovu kritiku ključno je da na ovom mestu uočimo da čitav ovaj proces otpočinje sa sasvim određenim objašnjenjem pojma sinonimnosti. Prema verifikacionističkoj teoriji, sinonimnost dva iskaza jeste funkcija sličnosti njihovih metoda empirijske provere. Međutim, koje su to metode čiju sličnost treba upoređivati? Odnosno, kakav je odnos između iskaza i iskustva koje omogućava njegovu proveru?

Svaku smislenu rečenicu morali bismo moći prevesti u rečenicu o neposrednom iskustvu. Tako bi neka konkretna rečenica bila smisljena ako bi se mogla na ovaj način prevesti ili ukoliko bi ona sama bila neposredan izveštaj iskustva. Ovo je doktrina koju Kvajn naziva “radikalnim redukcionizmom”. Po njegovom mišljenju, određeni aspekti Karnapovog pokušaja da ovu redukciju sprovede nagoveštavaju da to nije moguće učiniti, kao i da je ovo navelo Karnapa, koga vidi kao reprezenta logičkog empirizma, da odustane od projekta radikalnog redukcionizma.⁴⁹

Međutim, Kvajn smatra da se redukcionizam kao empiristička doktrina ipak može održati, doduše u nešto suptilnijem obliku. Ono što od njega treba da ostane jeste ideja da svaka pojedinačna rečenica dopušta empirijsku proveru. Drugim rečima, postoji jedinstven opseg čulnog iskustva koji će doprineti (ili oduzeti) na verovatnosti istinitosti određene rečenice. Prethodno rečeno sledi na osnovu verifikacionističke teorije značenja. Ideja da svaka pojedinačna rečenica dopušta empirijsku proveru je, po Kvajnovom mišljenju, druga dogma empirizma. Nasuprot tome Kvajn tvrdi da naši iskazi o spoljašnjem svetu izlaze pred sud iskustva u celini a ne pojedinačno, “jedinica empirijskog značenja jeste celokupna nauka.”⁵⁰ Šta više, Kvajново odbacivanje druge dogme, tvrdeći protivno njoj da naši iskazi mogu biti provereni na osnovu iskustva samo kao celina a nikako pojedinačno, povezano je sa njegovim odbacivanjem prve dogme empirizma.

48 *Ibid.*, str. 159.

49 *Ibid.*, str. 158.

50 *Ibid.*, str. 160.

Naime, ukoliko prihvatimo ideju da se iskazi mogu proveravati pojedinačno, na osnovu verifikacionističke teorije neki iskazi bi bili potvrđeni šta god da je slučaj. Ova klasa iskaza predstavlja izvesnu vrstu “graničnog slučaja” metode empirijske provere. Iskazi koji pripadaju ovoj klasi potvrđeni su ma šta bio slučaj, jer njihovo potvrđivanje zavisi isključivo od lingvističkog svojstva koje poseduju. Reč je, naravno, o klasi analitičkih istina. Kvajn odbacuje ideju da se pojedinačni iskazi mogu proveravati izolovano i s tim u vezi smatra da se nikakav smisao ne može pripisati ideji da istinosnu vrednost pojedinačnih iskaza možemo dalje analizirati, tražeći njen koren u njihovoj lingvističkoj i činjeničkoj komponenti. Takođe je besmisleno pretpostaviti da postoji “granični slučaj” empirijskog potvrđivanja, na osnovu kog bi pojedinačni iskaz bio potvrđen nezavisno od bilo kog činjeničkog ishoda.

”Jedinica empirijskog značenja” nije pojedinačni iskaz već je to, po Kvajnovom mišljenju, “čitava nauka”. Celina našeg saznanja ili verovanja “je ljudskom rukom načinjena tkanina koja se sa iskustvom susreće samo na rubovima.”⁵¹ Šta više, ova tkanina je u toj meri subdeterminisana uslovima koje joj iskustvo nameće na rubovima da postoji široko polje izbora u pogledu toga koje ćemo iskaze revidirati u svetlu novog opovrgavajućeg iskustva. Primera radi, zajedno sa Galilejem možemo verovati da predmeti padaju jednakom brzinom ma koliko da su teški. S druge strane, veoma jasno možemo videti da ako se pero i čekić bace sa iste visine, čekić pada brže. Suočeni sa ovim iskustvom, stavljeni smo pred izbor.

Možemo revidirati naša verovanja u pogledu relativnih brzina predmeta u padu i reći da teži objekti zaista padaju brže od lakših. Ili pak, možemo da nastavimo da verujemo da predmeti različite težine padaju jednakom brzinom a da ovo opovrgavajuće iskustvo prilagodimo našim verovanjima tako što ćemo revidirati neka druga. Recimo, možemo reći da je uzrok bržeg kretanja čekića nešto što ćemo nazvati “otpor vazduha” koji sprečava pero da slobodno pada. Možemo i čitav eksperiment proglasiti ništavim. Bilo kako bilo, posedujemo izbor u pogledu izmena koje ćemo načiniti u svetlu iskustva, samo iskustvo nam ove izmene ne nameće.

Ovakvo shvatanje ljudskog znanja i verovanja navodi Kvajna da odbaci dogmu prema kojoj možemo govoriti o empirijskom sadržaju pojedinačnog iskaza, kao i da se pojedinačni iskazi mogu izolovano potvrditi ili opovrgnuti. Ukoliko postoji izbor u pogledu toga na koji način će se sistem kao celina uskladiti sa opovrgavajućim iskustvom, onda pojedinačni iskaz nikada ne može biti empirijski proveren nezavisno od ovog sistema. Ali, ako je korpus našeg saznanja tkanina koja je određena iskustvom samo po rubovima – tj. ukoliko se naše saznanje ne sastoji od skupa iskaza koji mogu biti pojedinačno potvrđeni ili opovrgnuti – onda ne možemo naći strogu granicu između iskaza čija istinosna vrednost zavisi od iskustva i onih koji su istiniti šta god bio slučaj. Možemo odabrati da se držimo izvesnog iskaza šta god

da je slučaj sve dok smo spremni da načinimo dovoljno drastične izmene u ostatku naših verovanja. Sa druge strane, možemo odabrati i da revidiramo ma koji iskaz ukoliko će to biti korisno za usklađivanje ostatka naših verovanja sa iskustvom. Tako možemo odabrati da se držimo verovanja da svi predmeti padaju istom brzinom šta god da je slučaj. Sve što je neophodno za ovakav korak jeste usklađivanje ostatka naših verovanja sa iskustvom. Kvajn primećuje da čak i zakon isključenja trećeg – naizgled potpuno nesporna logička istina – može biti revidiran ne bi li se prevazišle izvesne teorijske teškoće u kvantnoj fizici.⁵²

Ukoliko je Kvajn u pravu, posledica prihvatanja ovog stanovišta u pogledu ljudskog znanja i verovanja jeste izvesna vrsta pragmatizma. On ističe da ćemo težiti konzervativnosti prilikom revizije naših verovanja; pokušaćemo da promenu svedemo na minimum, dok se trudimo da uskladimo ostatak naših verovanja sa opovrgavajućim iskustvom. Međutim, iskustvo nam nikada neće nametati koja verovanja moraju biti revidirana. Koja ćemo verovanja odbaciti a kojih ćemo se držati zavisi isključivo o nas. Holizam se prirodno nameće kao posledica subdeterminacije našeg znanja iskustvom i, ukoliko ga prihvatimo, moramo se odreći pojma analitičnosti.

Ovo se čini kao veoma snažan argument. Sve do sada, Kvajn je razloge za odbacivanje pojma analitičnosti tražio u odbacivanju pojedinačnih pokušaja da se analitičnost objasni ali, ukoliko je ovaj poslednji argument valjan, on isključuje i samu mogućnost analitičkih iskaza.

Bar neki od Kvajnovih kritičara smatraju ovaj argument supstancijalnim.⁵³ Jedan od razloga da ovu interpretaciju smatramo ispravnom jeste i činjenica da argument koji počiva na holizmu pruža odgovor na pitanje koje smo postavili na početku ovog razmatranja. Naime, da li Kvajn logičku istinu smatra neproblematičnom? Prisetimo se da na početku *DD* Kvajn ističe da postoji izvesna razlika između logičke i analitičke istine, kao i da je logička istina manje problematična u poređenju sa analitičkom. Međutim, ukoliko je ovo zaista Kvajново gledište, onda ono ima negativne posledice po konzistentnost njegove pozicije. Čitav korpus argumenata u tekstovima *IK* i *KLI* ima za cilj da pokaže da se ne može pružiti validno objašnjenje pojma logičke istine. Zašto bi onda u *DD* Kvajn logičku istinu smatrao neproblematičnom? Da je takvom i ne smatra svedoči njegov poslednji argument usmeren protiv redukcionizma.

Naime, ukoliko redukcionizam zaista ne može da se održi pod naletom holizma, onda nijedna rečenica nije imuna na reviziju. Kvajn nam sugerise da je moguće odreći se čak i zakona isključenja trećeg ukoliko će ovaj potez rezultirati u

52 *Ibid.*, str. 161.

53 Vidi: Barry Stroud, "Conventionalism and the Indeterminacy of Translation", *Synthese* 19 (1-2):82 - 96 (1968), Richard Creath, "Every Dogma has its Day", *Erkenntnis* 35 (1-3):347 - 389 (1991).

pojednostavljenju neke teorije. Ovo, dakle, predstavlja reviziju logičkih istina. Naravno, Kvajn ističe da je ovako drastična revizija veoma malo verovatna, kao i da su okolnosti u kojima bi obacivanje zakona isključenja trećeg učinilo stvari jednostavnijim veoma teško zamisliti. Bilo kako bilo, ovo je i dalje moguće pa i logičke istine dele sudbinu šire klase analitičkih istina koje opet imaju, bar načelno, isti status kao i ma koja druga vrsta istina.

Ovakvoj interpretaciji Kvajnovog gledišta može se izneti očigledan prigovor. Kvajn logičku istinu zaista smatra manje problematičnom od analitičke jer, nazgled, on sam to eksplicitno tvrdi. U najmanju ruku on sugerise da je ovo slučaj tvrdeći da samo u pogledu analitičkih istina ne posedujemo njihovu odgovarajuću karakterizaciju. Međutim, koliko god bio očigledan, ovaj prigovor je u jednakoj meri i očigledno pogrešan. Na drugim mestima, Kvajn odbacuje kao neadekvatan isti onaj metod karakterizacije logičkih istina koji navodno usvaja u *DD*. Sama karakterizacija se ogleda u sledećem: logičke istine predstavljaju klasu rečenica koje ostaju istinite u svakoj interpretaciji njihovih nelogičkih reči. Drugim rečima, prvo moramo ustanoviti naš logički rečnik da bismo nakon toga kao logičke istine opisali one u kojima se nelogički simboli mogu proizvoljno varirati bez promene istinosne vrednosti. Problem se, međutim, ogleda u tome što ovo ne objašnjava pojam logičke istine, već samo uspostavlja demarkaciju klase logičkih istina.

Može se uočiti i to da ovaj metod karakterizacije logičkih istina poseduje upravo onu vrstu cirkularnosti koja je Kvajnu smetala kod pokušaja razjašnjenja analitičnosti. Da bismo odredili klasu logičkih istina, prethodno moramo razumeti logičke konstante kako bismo ih mogli razlikovati od nelogičkog dela rečnika. A kako možemo znati šta su to logičke konstante osim ako ih ne okarakterišemo kao reči koje se javljaju u logičkim istinama? Upravo je iz ovog razloga ovaj metod karakterizacije logičkih istina *per accidens* i upravo zato Kvajn logičke istine vidi jednako problematičnim kao i analitičke istine.

3. Šta je zajedničko Kvajnovim argumentima

Ako logičke istine imaju jednak status kako i analitičke, možemo se s pravom zapitati i šta je zajednički imenilac Kvajnovih različitih prigovora pojmovima analitičnosti i logičke istine? Do sada smo mogli uočiti četiri različite strategije za karakterizaciju logičkih i analitičkih istina. Pozivanje na konvencionalnu definiciju ili postuliranje, empirijsko zasnivanje na osnovu lingvističkih konvencija, formulisanje neformalnih i tehničkih definicija, kao i pokušaj zasnivanja na osnovu verifikacionističke teorije značenja. Videli smo da Kvajn iznosi argumente protiv svakog od ovih pokušaja i zaključuje da nijedan ne uspeva da postigne svoj cilj. Međutim, takođe smo mogli videti da se protiv svake od ovih strategija iznose različiti argumenti, pa nije potpunosti jasno u kakvoj su oni međusobnoj vezi. Naime, osim

očigledne činjenice da svaki od ovih argumenata treba da nas ubedi da odbacimo ideju analitičke ili logičke istine, teško je videti da li postoji još neka zajednička nit koju oni dele. Ovo je problem koji smo donekle anticipirali na početku našeg razmatranja Kvajnovog odbacivanja analitičnosti i logičke istine. Njemu ćemo sada posvetiti više pažnje.

Na prvi pogled može se učiniti da nam argument na osnovu holizma pruža ovu zajedničku nit za kojom tragamo. Naime, ukoliko, zajedno sa Kvajnom usvojimo holističko stanovište, moramo odbaciti mogućnost postojanja rečenica koje su na ovaj način “nedodirljive”. Razlog Kvajnovog odbacivanja izraza “istinit isključivo na osnovu značenja” kao adekvatnog objašnjenja epistemičkog statusa analitičkih rečenica sada postaje jasan. Posledica njegovog holizma jeste da takve rečenice naprosto ne postoje. Ukoliko su pretpostavke holizma tačne, nijedna rečenica nije imuna na reviziju pa nijedna rečenica nije analitička.

Problem koji na ovom mestu nastaje jeste taj da je holizam, ovako shvaćen, u potpunosti kompatibilan sa distinkcijom između analitičkih i sintetičkih rečenica. Naime, Karnap je smatrao da nijedna rečenica nije imuna na reviziju, a da se podela analitičko/sintetičko ipak može braniti. Ne postoji razlog zbog kog bi analitičke rečenice bile načelno imune na reviziju. Zajedno sa Kvajnom, on je smatrao da se mogu pojaviti razlozi zbog kojih ćemo biti spremni da napustimo naše sadašnje sisteme logike i matematike, ali da, za razliku od Kvajnove mogućnosti iskustvenih razloga za njihovo odbacivanje, takvi razlozi mogu biti samo pragmatičke prirode. Naravno, ukoliko zastupamo distinkciju analitičko/sintetičko, javiće se takođe i distinkcija između tipova revizije koja se javlja na različitim stranama ove podele. Kada se revidira sintetička rečenica, menja se i određeno verovanje. Međutim, analitičke rečenice su istinite samo na osnovu značenja, pa kada se one revidiraju, menja se i značenje reči koje one uključuju. Dolazi do promene u samom jeziku.

Dakle, holizam je kompatibilan sa ovom distinkcijom ukoliko u obzir uzmemo razliku između revizije naših verovanja i revizije jezika.⁵⁴ A to znači da je za uspešnost Kvajnovog argumenta protiv pojma analitičnosti nužno osporiti postojanje ove poslednje razlike. Ako posmatramo izvesnu osobu koja revidira istinosnu vrednost određene rečenice, jedini način na koji možemo utvrditi da li ona revidira neko svoje verovanje ili pak jezik kojim se služi, jeste da obratimo pažnju na značenje reči koje ona koristi. Ukoliko je došlo do promene u jeziku, značenje bar nekih od reči njenog jezika će biti izmenjeno a ukoliko se ovo nije dogodilo, radi se samo o promeni u verovanju. Ovo je sve što je neophodno reći kako bi se okarakterisala razlika između ova dva tipa revizije.

54 Vidi: H. P. Grice & P. F. Strawson “In defense of a dogma”, *Philosophical Review* 65 (2), 1956, pp.157-158.

Dakle, ukoliko Kvajn želi da ospori postojanje razlike između revizije verovanja i revizije jezika on mora osporiti legitimnost pozivanja na značenja koja su konstitutivna za ovu distinkciju. Mogli smo steći utisak da je Kvajnova zabrinutost po pitanju upotrebe pojmova kao što su sinonimnost i nužnost radi objašnjenja pojma analitičnosti zasnovana isključivo na prethodnoj sumnjičavosti prema intenzionalnim pojmovima. Sada, naprotiv, možemo videti da ukoliko Kvajn želi da odbaci distinkciju između revizije verovanja i revizije jezika, on mora osporiti legitimnost pozivanja na značenja, a to sve ukoliko želi da ospori podelu istina na analitičke i sintetičke. Dakle, poricanje legitimnosti pozivanja na značenja jeste nužan uslov Kvajnovog odbacivanja pojma analitičnosti.

Šta stoji iza ovog poricanja? Može se reći da je to vrsta bihejviorizma, stanovišta koje insistira na objašnjenju intenzionalnih idioma putem neintenzionalnih termina. Samo ukoliko prihvatimo bihejviorističko shvatanje jezika možemo odbaciti svedočanstvo koje govori u prilog razlike između revizije verovanja i revizije jezika. Treba istaći i to da ukoliko želimo da nam bihejviorizam omogući zaključak da distinkcija između ove dva tipa revizije ne postoji, on mora da u sebe uključi izvesne elemente verifikacionizma. Upravo će nam verifikacionizam omogućiti prelazak sa tvrdjenja da ne možemo opaziti razliku između ova dva tipa revizije, na tvrdjenje da takva razlika zapravo ne postoji.

Dakle, bihejviorizam potpomognut elementima verifikacionizma predstavlja ključ Kvajnovog odbacivanja pojma analitičnosti. Ukoliko je naša interpretacija tačna, bihejviorizam predstavlja nužan uslov odbacivanja pojma analitičnost i logičke istine tj. ukoliko ne zauzmemo bihejviorističko stanovište u pogledu značenja, ne moramo se odreći distinkcije analitičko/sintetičko. Ali, kada jednom zauzmemo bihejviorističko stanovište, *postoji mnogo brži put do odbacivanja distinkcije analitičko/sintetičko*. Ukoliko usvojimo bihejviorizam, jedina objašnjenja koja ćemo biti u stanju da prihvatimo jesu opisi ponašanja. U skladu sa tim, najbliža aproksimacija distinkciji analitičko/sintetičko koju ćemo biti u stanju da opišemo jeste distinkcija između rečenica koje su u većoj ili manjoj meri čvrsto prihvaćene. Nekih rečenica ćemo se odreći lako, dok ćemo u pogledu drugih biti manje voljni da to učinimo.

Kvajn smatra da je moguće konstruisati nešto nalik ideji analitičnosti čak iako se oslanjamo samo na bihejvioralna svedočanstva o tome koje su rečenice čvrsto prihvaćene a koje nisu. U knjizi *Word and Object*, Kvajn ovu ideju naziva *stimulus-analitičnošću*.⁵⁵ Ideja se ogleda u sledećem: znamo da su, po Kvajnovom mišljenju, analitičke rečenice navodno one koje se smatraju istinitim šta god bio slučaj. Kao stimulus-analitičke možemo definisati one rečenice koje su prihvaćene u prisustvu ma kog stimulusa. Da se poslužimo opisom koji Kvajn smatra boljim: stimulus-

55 Quine, *Word and Object*, The Mit Press, Cambridge, 1960, p. 65-67.

analitičkom rečenicom u datoj jezičkoj zajednici nazvaćemo onu sa kojom će se gotovo svaki pripadnik jezičke zajednice složiti, nezavisno od toga kojim čulnim nadražajima je izložen.⁵⁶

Za Kvajna je veoma važno da u bihejviorističkoj rekonstrukciji analitičnosti mi zapravo nismo “na mala vrata” ponovo uveli staru distinkciju analitičko/sintetičko. Zaista, teško je videti kakvu filozofsku težinu ima nova ideja stimulus-analitičnosti. Kvajn je smatra nedovoljnom u pogledu epistemološke uloge koju je pojam analitičnosti trebalo da poseduje. Ona svakako ne može objasniti izvesnost logike i matematike.⁵⁷ Tim pre ona ne može pružiti ni jasnu distinkciju između lingvističkog okvira i njegovog sadržaja, što je Karnap zahtevao od distinkcije analitičko/sintetičko. Kada zauzmemo bihejvioristički pogled na jezik, najbliže što možemo prići povlačenju granice između analitičkih i sintetičkih istina jeste da pokažemo da je prihvatanje nekih rečenica čvršće od nekih drugih, te da su neke rečenice stimulus-analitičke za neke jezičke zajednice dok neke to nisu. Ovo nikako nije ekvivalentno ideji o epistemološki plodnoj razlici između analitičkih i sintetičkih iskaza. Po Kvajnovom mišljenju, bihejviorizam predstavlja dovoljnu osnovu za odbacivanje pojma analitičnosti.

Bihejvioralno svedočanstvo po sebi nikada neće biti dovoljno za konkluzivne zaključke o tome šta neko misli kada izgovara određenu rečenicu, tj. kakvo joj značenje pripisuje. Odnosno, ponašanje nekog govornog lica nam samo po sebi nikada neće pružiti odgovor na pitanje na šta to govorno lice misli kada izgovara određenu rečenicu. Kada bi ovo bio slučaj, onda bismo mogli reći da li je revizija ove rečenice od strane nekog govornog lica revizija jezika ili revizija verovanja.

U svojim kasnijim radovima, Kvajn je usmerio pažnju na pobijanje tradicionalnih koncepcija značenja, pri čemu se kao centralni argument pojavljuje teza o neodređenosti prevođenja. Neodređenost prevođenja se, ukratko, sastoji u tome što se za svaki izgovorenu reč ili rečenicu može naći više alternativnih prevoda koji su podjednako u skladu sa opservacionom lingvističkom evidencijom (bihejvioralnim svedočanstvom). Sa različitim skupovima analitičkih hipoteza, identične reči mogu označavati različite stvari pa se jedan-na-jedan korespondencija između reči (ili rečenice) i njenog “značenja” gubi.

56 Quine, *Word and Object*, p. 66.

57 Quine, *Word and Object*, p. 66-67.

Problem nastaje zbog toga što su jedini oblik evidencije u slučaju prevođenja⁵⁸ verbalne i, u širem smislu, bihejvioralne reakcije govornog lica.⁵⁹ Ako u lingvističkom značenju nema ničeg izvan i preko onoga što je opazljivo ponašanje u datim okolnostima,⁶⁰ onda možemo očekivati da različiti prevodi budu skladu sa opaženim ponašanjem. Odnosno, ako ne možemo govoriti o značenju u nekom drugom smislu, pre svega kao o nekim mentalnim entitetima koji bi bili sadržaj subjektivne svesti, ne možemo ni govoriti o jednoznačnom prevodu.⁶¹

Ovim se pokazuje da je svaki pokušaj definicije značenja (analitičnosti ili pojmova srodnih ovim) određenog iskaza, ne samo težak, već i osuđen na neuspeh, jer ono što želimo definisati naprosto ne postoji. “Značenje” rečenice, ukoliko uopšte možemo govoriti o “značenju”, nije funkcija rečenice uzete pojedinačno, već funkcija čitavog jezika čiji je ova rečenica sastavni deo. Dakle, ako usvojimo Kvajnov holizam, odnosno prihvatimo tezu o subdeterminisanosti teorija svedočanstvom, i tezu o neodređenosti prevođenja, pronašli smo onu vrstu sistematske povezanosti koju smo na početku rada istakli.

Iako je povezanost Kvajnove kritike analitičnosti i holizma uočljiva i u *DD*, povezanost sa ovom drugom tezom nije u tom smislu vidljiva. Čini se da je ova druga veza i presudnija. Naime, ako pođemo od pretpostavke da su analitički iskazi istiniti na osnovu značenja, onda će činjenica da ne postoje značenja biti sasvim dovoljna da odbacimo analitičnost. Sve ostale ponuđene argumente možemo posmatrati kao dodatne razloge da prihvatimo Kvajново stanovište.

Aleksandra Zorić

Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

58 Reč je o *radikalnom prevođenju*, odnosno, prevođenju sa jezika koji ne poznajemo. Kod Kvajna je u pitanju jezik urođenika koji lingvista pokušava da prevede na svoj, maternji, jezik.

59 Kvajn sledi Djuija u naturalističkom shvatanju jezika i bihejviorističkom shvatanju značenja. Značenja i sličnosti ili razlike u značenju, svode se na dispozicije ljudi da se ponašaju na određeni način. Za naturalizam pitanje da li dva izraza imaju isto značenje nema jednoznačan odgovor.

60 Vidi: Quine, “Indeterminacy of Translation Again”, in: *Confessions of a Confirmed Extensionalist and Other Essays*, eds.: D. Follesdal and D.B. Quine, Cambridge, 2008, p.341.

61 Vidi: Quine, “Identity, Ostension, and Hypostasis”, in: *From a Logical Point of View*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1961, p.79.

Aleksandra Zorić

Quine on Analycity and Logical Truths

(Summary)

The aim of this work is to offer a reconstruction of Quine's arguments directed against the notion of analycity and conventionalism about the logical truth. We start by investigating some of the ideas which Carnap, the main target of Quine's attacks, held in this respect. This will enable us to make a firmer footing on the background of Quine's papers, both early ones offering the critique of Carnap's standpoint as well as later ones that, allegedly, deal with problems not so tightly related to the ones mentioned before. This change of focus is only apparent, as we shall show that there is a significant systematic component of Quine's thought which, if disregarded, could lead us astray regarding some of the most important aspects of Quine's position. We shall see that, regarding the rejection of the notion of analycity, Quine's holism as well as his thesis of the indeterminacy of translation plays a prominent role. Forbearing the idea of propositions as the basic units of meaning, as well as the idea of a sensible talk about meaning independent of the complete body of a theory, coupled with Quine's behaviorism, sheds new light on some of the problems Quine was facing during the whole course of his career.

KEY WORDS: analycity, logical truth, definition, verification, reductionism, holism, behaviorism, indeterminacy.